

Joanna KUĆ

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

joanna.kuc@post.pl

FORMULICZNOŚĆ ŁUKOWSKICH AKTÓW NOTARIALNYCH Z POCZĄTKU XIX WIEKU

Maria Wojtak, opisując styl urzędowy, wskazała standaryzację jako element budowy tekstów, służący „kreowaniu wzorców zachowań i sprzyjający jednoznaczności sformułowań”. Zdaniem badaczki zjawisko to jest jednym z ważniejszych „eksponentów gatunków urzędowych, które służy precyzyjności wypowiedzi i powoduje wprowadzenie formuł językowych i szablonowych konstrukcji” (Wojtak 2001: 155–156). Szczególnie interesującym aspektem standaryzacji jest obecność wypracowanych sposobów budowania tekstów i komunikatów językowych, tym samym formułowanie wypowiedzi modelowych, opartych na konstrukcjach kliszowanych w odsłonie strukturalnej, stylistycznej i pragmatycznej.

Celem artykułu jest przybliżenie formuliczności jako zjawiska typowego dla tekstów notarialnych z początku XIX wieku, jak również pokazanie repertuaru określeń tworzących ramę tekstową umów i ich funkcji. Istotne jest tu nie tyle dowiedzenie, że formuliczność jest zjawiskiem charakterystycznym dla dokumentów urzędowych, co wielokrotnie było sygnalizowane przez badaczy zajmujących się tą problematyką, lecz zbadanie, czy jest to cecha uzależniona od intencji komunikacji określonej konwencją prawną, warunkująca różnorodność gatunkową protokołów. Do analizy wybrano dokumenty z lat 1810–1812 zawarte w łukowskich kancelariach: Stanisława Lipnickiego (170 aktów) i Józefa Kalasantego Szaniawskiego (242 akty). Ekscerpowane notariaty to przede wszystkim historyczne zjawiska komunikacyjne w ramach określonej konwencji kulturowo-obyczajowej, wpisującej się w XIX-wieczną

wykładnię prawa, jaką dla tego typu rejestrów stał się *Kodeks Napoleona*¹. Na ogólną liczbę 412 przebadanych jednostek składają się umowy, które w związku z odmienną sytuacją prawną różnią się elementami gatunkowymi, narracyjnymi, liczbą stron i przeznaczeniem. Ich systematyzację umożliwia treść związana z charakterem czynności, przynosząca też szereg informacji właściwych. Dokumenty te są rodzajem kontraktów zawartych między stronami, precyzujących warunki i zobowiązania określone terminem wykonania. Dowodem takich układów jest podpisana umowa notarialna – zmienna nie tyle w formie, ile w treści, będącej emanacją przedmiotu czy typu regulacji. Z punktu widzenia porozumienia akty są modelowymi rejestrami użytkowymi i językowymi, w których komunikacja odbywa się w ramach instytucjonalnych, narzucanych oficjalnie, przebiegających dwuetapowo i z dystansem między jej uczestnikami. Powstałe w ten sposób teksty realizowały wymóg standardowego wyrażania intencji nadawcy z założenia istotny i charakterystyczny dla stylu urzędowego. Standaryzacja komunikatów urzędowych związana jest z powtarzalnością sytuacji, która pozwala powielać wyspecjalizowane sposoby realizacji tekstowych, o czym pisze m.in. Ewa Malinowska (1995: 440). Należy się zatem spodziewać, że w dokumentach tego typu obowiązują z dawna ustalone schematy, często mające wielowiekową tradycję, bo instrukcje kancelaryjne tworzenia takich wzorów powstały już w XV wieku (Malec 2007), a z końca XVI wieku pochodzą pierwsze projekty formuł notarialnych wypracowanych samodzielnie przez urzędników, które pojawiły się w formie książkowej (Witkowski 1994: 35).

Intencja komunikacyjna zawarta w tekście powinna być zbieżna z intencją notariusza tworzącego tekst, stąd warto odnieść się do czynności, jakich podejmowali się notariusze w początkach XIX wieku. Były one bardzo różnorodne, choć zbliżone do współczesnych. Rejenci sporządzali m.in. akty uszanowania i inwentarze, nanosili cesje, darowizny, przyjmowali deklaracje zapłaty kaucji i budowy domów, umowy dzierżawne, pełnomocnictwa, plenipotencje, pokwitowania odbioru po-

---

¹ Akty prawne, w tym umowy notarialne, zostały szczegółowo uregulowane przepisami normatywnymi, prowadzącymi do sformalizowania i zrytualizowania tych instrumentów wraz z *Kodeksem Napoleona* wprowadzonym na ziemiach polskich w 1808 r. (por. Dunin-Dudkowska 2010: 29–30). System hipoteczny francuski spowodował ugruntowanie wartości prawnej dokumentów i ukształtowanie notariatu polskiego jako instytucji zaufania publicznego, działającej pod opieką władz państwowych.

sagu, długu, zastawu, dziesięciny, pozwolenia na zawarcie małżeństwa, rejestrowali pożyczki i hipoteki, umowy kupna-sprzedaży, testamenty, ugody, umowy propinacyjne, zaręczenia urzędowe, zrzeczenia się prawa do spadku, zastawy i odstąpienia dożywocia. Zgodnie z wytycznymi *Kodeksu* Napoleona akt notarialny powinien mieć stałą, nienaruszalną architekturę tekstu, która nie dopuszcza indywidualnych rozstrzygnięć. Takie też są XIX-wieczne dokumenty poddane oglądowi, mają postać w pełni rozwiniętego dokumentu prawnego o formie zbliżonej do współczesnej (por. Dunin-Dudkowska 2010). Kontekst badawczy, usytuowany na gruncie ustroju języka i prawa, warunkuje odbiór archiwaliów jako pewnych powtarzających się zachowań komunikacyjnych, także językowych, mających wymierne skutki urzędowe, ale co istotne – dość jednolicie nominowanych. Protokoły, o których mowa, rejenci określali przeważnie *środkującymi zeznaniami* lub *dobrowolnymi zeznaniami*, bez względu na ich przeznaczenie.

Badając zjawisko formuliczności, rozumiane jako powtarzalność pewnych schematów strukturalnych i kompozycyjnych tekstu², warto skupić się na kilku aspektach: komponentach aktu notarialnego tworzących ramę tekstową, celu komunikatu z odniesieniem do sfery pragmatycznej, tematyce i intencji tekstu oraz wyznacznikach osobliwości stylu urzędowo-kancelaryjnego. Na podstawie ponad czterystu różnorodnych esencjonalnie dokumentów można prześledzić architekturę tekstu, wzajemne relacje między jej poziomami oraz porównywać wzorce uzualne dokumentów w obu prezentowanych kancelariach. Przy założeniu, że określone gatunki omawianych źródeł notarialnych realizowane są jako formy wariantywne, co wynikało poniekąd z ówczesnego prawodawstwa, trzeba podkreślić fakt istnienia obligatoryjnych cech strukturalnych, w które wpisują się określone konstrukcje językowe stosowane przez notariuszy. Dla pokazania tych powiązań i wyznaczenia roli owych formuł, warto prześledzić strukturę aktów łukowskich, w której skład wchodzi następujące elementy:

---

² Formuły, zgodnie z ujęciem pragmatycznym, są jednostkami operacyjnymi tekstu, sugerującymi pewną powtarzalność elementów strukturalnych (por. Mazur 1990: 72–73). Autor sugeruje wybór wzorca tekstowego charakterystycznego dla danej czynności, wybór wariantu realizacyjnego wzorca w konkretnej sytuacji, w związku z określonymi intencjami nadawcy, wybór konwencjonalnych znaków językowych oraz tradycyjnej formy tekstu przy wprowadzeniu elementów indywidualnych.

1) Numer, pod którym dany dokument figuruje w repertorium w danym roku kalendarzowym, umieszczony w lewym górnym rogu, rozmaicie zapisany, por.: *No 2gi, No 3tio, No 102*.

2) Miejsce sporządzenia aktu, najczęściej jest to miejsce urzędowania notariusza, wpisane w prawym górnym rogu, por. L-102³: *Działo się w Mieście Łukowie w Domu pod numerem Dwadzieścia Cztery na Jurydyce Starey Fary Stoiącym*.

3) Datacja, tj. dzień, miesiąc i rok sporządzenia aktu – wypisane słownie w prawym górnym rogu w ciągu informującym o miejscu podpisania aktu, por. L-102: *Dnia Ośmnastego Czerwca Tysiąc Osmset Jedenastego Roku*.

Obaj notariusze stosują kalendarz chrześcijański z polskimi nazwami miesięcy⁴, natomiast liczbę określającą rok zapisują zawsze słowami, nigdy cyframi. Datacja oddzielona jest od pozostałego tekstu ciągłego interlinią. Kolejność występowania po sobie numeru, miejsca sporządzenia aktu i daty niezmieniona została od średniowiecza⁵, także w stylizacji nie zaszły tu istotne przeobrażenia, oprócz wymiany łaciny na język polski. Powyższa praktyka należy do tzw. formuł generalizujących, uniwersalnych i obligatoryjnych, do których zaliczyć trzeba kolejne (por. 4, 5 i 6). Tworzą one łącznie ramę tekstową dokumentów.

4) Komparycja jest kolejnym elementem należącym do tzw. elementów generalizujących, wchodzącym w obręb ramy tekstowej XIX-wiecznych dokumentów. W jej zakres wlicza się dane personalne notariusza: imię, nazwisko, miejsce urzędowania (lokacja), podane w uroczystej formule wprowadzającej rejenta, który przedstawia siebie jako wykonawcę woli i praw panującego, wiarygodnego świadka i zarazem wystawcę dokumentów prawnych, powołanego do sprawowania urzędu i zdeterminowanego określonym terytorium, które reprezentuje, por. dwa powszechnie stosowane wzory:

---

³ Badane umowy mają numerację zgodną z repertorium akt za podany okres. W celu ich odróżnienia przyjęto skrót nazwiska notariusza i wykorzystano tę kolejność.

⁴ W źródłach notariusze nie zawsze posługują się przy określaniu czasu nazwami miesięcy. Kilkakrotnie odwołują się do świąt chrześcijańskich, zwłaszcza przy wytyczaniu czasu odległego od daty sporządzenia umowy, sugerując, że są to daty ogólnie znane, por.: *Na Święty Michał Archanioł, Na Wszystkich Świętych, Na Nowy Rok, Święta Bożego Narodzenia, Święta Świętego Woyciecha, Święta Wielkanocne Rzymskie*.

⁵ Dokument notarialny w średniowieczu podporządkowany był dziewięciu regułom *ars notariae* (por. Skupieński 1997: 97, 139–153).

- L-16: *Przedemną Niżey podpisanym Urzędnikiem Jego Krolewskiej Xiążęcey Mosci Pisarzem Publicznym Aktowym Powiatu Łukowskiego, tu w Łukowie w Domu wyżey w akcie wyrażonym mieszkającym, y Urzędowanie swoje sprawującym, do przyjmowania wszelkich Dzieł dobrej Woli Upoważnionym.*
- L-21: *Przedemną Stanisławem Lipnickim Jego Krolewsko Xiążęcey Moźci Pisarzem Publicznym Aktowym Powiatu Łukowskiego, tu w Domu wyzey w Akcie wyrazonym miezzkającym, y urzędowanie zwoie sprawuiącym, do przyjmowania wzszelkich Dzieł dobrej Woli upoważnionym.*

Daje się zauważyć zupełnie mechaniczne stosowanie tych formuł, świadczące o rutynie autora, bez odniesienia do gatunków notarialnych, bo w każdym typie dokumentów notariusze stosują te same wzory.

5) Enumeracja, w której rejenci informują o stronach biorących udział w akcie. W opisie klientów i świadków notariusze podają kolejno: ich pochodzenie społeczne, status prawny i majątkowy i wyjaśniają relacje między uczestnikami sprawy, por. *Stanowszy Osobiście Starozakonny Ancel Peltowicz w Miescie Łukowie Parafii y Powiecie Łukowskim mieszkający, Kupczyk, na Ciele y umyśle zdrowy, pełnoletni, do Działania urzędowego zdolny, Podpisanemu Pisarzowi z Ozoby znany, w przytomności Swiadkow Nizey z Imion, Nazwisk, y mieszkań wyrażonych, y podpisanych, na Ciele y Umyśle zdrowych, żadnemu wyłączeniu prawnemu niepodległych, w Miescie Łukowie Parafii y Powiecie Łukowskim mieszkających, podpisanemu Pisarzowi z Osob znanych.* Notariusz podkreśla zarazem fakt stawiennictwa osób zainteresowanych przed urzędem oraz dokonanie dobrowolnego i w pełni świadomego zeznania. Badane dokumenty źródłowe przynoszą wyczerpujące informacje o klientach i świadkach, podawane zazwyczaj w następującej kolejności: imię, nazwisko, przydomek szlachecki niezwykle częsty na badanym terenie (Kuć 2003: 119–133), miejsce zamieszkania, status prawny, zawód lub funkcja, status majątkowy, a w aktach uszanowania dodatkowo – wiek i stan cywilny. W zasadzie są to zunifikowane opisy z zastosowaniem tych samych formuł. Zróżnicowanie informacji o klientach uzależnione było od pochodzenia obywateli, ich rangi społecznej i płci osób stawających do aktu⁶. Klienci byli zazwyczaj *zdrowi na Ciele i Umyśle*, wyjątkowo tylko

⁶ Kobiety nie mogły same podejmować decyzji prawnych, toteż zawsze występowały w aktach *w aszysztencyi męża*, por.: L-22: *Stanowszy osobiście Wielmożni Franciszek Szaniawski*

notariusze sygnalizowali, że było inaczej, co okazywało się niezbędne na przykład przy sporządzaniu testamentu, por.: L-62: *W przytomności Których Urodzona Wiktorya z Szczygielskich Sosnowzka niegdy Urodzonego Jana Sosnowzkiego Małżonka pozostała Wdowa, pełnoletnia do Działania Urzędowego zdolna, żadnemu wyłączeniu prawnemu niepodległa, lubo na Ciele osłabiona, jednak na Umyśle zdrowa.*

6) Oświadczenie klientów (sygnał oświadczenia woli), iż *zeznają dobrowolnie i rozmyślnie*, w czym tkwi uniwersalność tej formuły, por.:

L-21: *Jawnie, dobrowolnie, y rozmyślnie zeznał, y ninieyzym zeznaie, iż ... (odstąpienie od długu/zastawu)*

L-62: *wraz ze Swiadcami miezzkaiąca, Urzędownie Ozwiadczyła (testament)*

S-77: *oczywiście i dobrowolnie zeznała (akt uszanowania)*

S-134: *Oczywiście dobrowolnie i rozmyślnie zeznał (zapis posagu).*

Klauzula dobrej woli, pełnej poczytalności i zeznania przed urzędem były szczególnie ważne przy dokonywaniu wszelkich transakcji kupna-sprzedaży i testamentach, potwierdzały również rangę zawartych umów prawnych, choć stosowano je powszechnie we wszystkich typach dokumentów.

7) Zeznanie właściwe, w formie opisowej, ciągłej, bez stosowania paragrafów, różnorodne, w zależności od rodzaju sprawy notarialnej. Sformułowania narracji są w zasadzie specyficzne dla określonego aktu, choć zbliżone do siebie kompozycyjnie, chociażby kolejnością opisywania zeznań, ujętych niejednokrotnie w jednym, długim wypowiedzeniu wielokrotnie złożonym, z oczywistymi różnicami stylistycznymi, ortograficznymi i leksykalnymi, por. akt uszanowania:

L-16: *Jż zeznawaiący przychilaiąc się do chęci y zezwolenia Starozakonney Hany Dawidowiczowney, Starozakonnych Dawida y Sury Herzkowiczów Rodziców Corki, we Wzi Stoku w Parafii Ulańskiey a Powiecie Łukowskim mieszkających, obojga zyiących stosownie do Praw Cywilnych Artykułu Sto Piendziesiąt Sześć, Rodzicom swoim Starozakonnym Delcie Anilowiczowi y Dwory Małżonce tegoż w Miescie*

Maż y Tekla Szaniawska Małżonka, w Aszysztencyi Tegoż Męża swego czyniąca na wzajem Małżonkowie Szaniawczy we Wzi Szaniawach Matysach Gzarach w Parafi Trzebieszowskiey Powiecie Łukowskim miezzkaiący.

Łukowie Parafii y Powiecie Łukowskim obsiadłych Obywateli, przy zawarciu niniejszego Aktu osobiście przytomnym, y na Związek Małżeński z Starozakonną Haną Dawidowiczówną – chętnie zezwalającym, przed Urzędem tutejszym, Uroczysty Akt Uszanowania tym Aktem Urzędowym dopełnia, y iak naypokorniey uprasza, aby Błogosławienztwa Rodzicielskiego, rady swoiey i zezwolenia na po-branie się zwyz mowioną Haną Dawidowiczówną, panną, która iest iedyną i zyskową dla niego Partyą udzielić raczyli, y to wszystko osobistym swoim do tego Aktu srodkuiącym zezwoleniem potwierdzili.

8) Stwierdzenie, że akt został odczytany, przyjęty i podpisany:

L-16: *Takowy Akt Uszanowania zeznawaiący maiąc sobie zwolna y wyrozumiale przeczytany przyjął y potwierdził.*

L-37: *Takową Zamianę Strony Obydwie stawaiące maiąc sobie zwolna y wyrozumiale przeczytane, przyieli y potwierdzili.*

Dopiero w tym miejscu notariusz dookreśla, jaki dokument (rodzaj umowy) został zawarty. Formuły *Takową/e zamianę/zapis/akt uszanowania/dożywocie* itp. zyskują status precyzującej, wymiennej w zależności od rodzaju podpisanego aktu, choć nie we wszystkich przypadkach jest to jasno ustalone. Stosowane wzory potwierdzają liczne jeszcze odwołania do *środkujących zeznań* jako do typowego gatunku umów z początku XIX wieku wówczas formuła ta brzmi: *Takowe środkujące zeznanie maiąc sobie zwolna przeczytane, przyieli i potwierdzili.*

9) Podpisy stron stawających oraz osób powołanych na świadków, składające się z imienia, nazwiska i tytułu urzędowego oraz zwrotu stwierdzającego własnoręczność podpisu, por. L-16: *i wraz z przyimuiącemi Onen, a zezwalaiącemi, na Związek Małżeński Rodzicami swoimi, własną iak następuje w Języku Hebrayskim podpisał Ręką. Zeznawaiący = Oyciec Pelta Anclowicz zezwalający toż samo po Hebraysku = Matka zezwalająca Dwora Pel-towa toż samo po Hebraysku. Zas Swiadkowie iako to: Wielmożny Wawrzyniec Błonski Burgrabia Sądów Pokoju Powiatu Łukowskiego w Łukowie mieszkający, y Starozakonny Leyzor Herzkowicz Gospodarz obsiadły w Łukowie, wraz z Pi-sarzem Aktowym własnemi podpisali Rękami.*

W przypadku nieumiejętności pisania stawiano znaki trzech krzyży, co rejent zaznaczał w następujący sposób, por. L-18: *Y wraz z Urodzoną Marcianną Budkiewiczową Ciotką zwoią zezwalającą iako nieumiejącą pizać, wła-*

zną ręką położonemi znakami Krzyża iak następuie oznaczyła: Antonina Brzozowska XXX. Marcianna Budkiewiczowa włazną ręką położonemi trzema znakami Krzyżow Oznaczyła XXX.

10) Dyspozycje, które zawierają dodatkowe klauzule, wzmacniające wykonanie określonej czynności prawnej, por.:

L-37: *y dotrzymanie oney przez Siebie y Sukceszorow Swoich pod rygorem Prawa na wzajem zaręczyli y własną ręknie iak następuie podpisali (zamiana gruntów)*

L-15: *Zalecamy przeto y Rozkazuiemy wszystkim Burgrabiom od których by się tego Domagano azeby powyszy Akt wszelkimi Sposobami prawnemi do=Exekucyi przyprawdzili, naszym Prokuratorom azeby tego dopilnowali, i Urzędnikom Siły Zbroiney azeby dodali pomocy woyskowej, gdy donich oto prawna Zaidzie Rekwizycya (zapis sumy długiem prostym).*

L-25: *y tym Swoim Osobistym do tego aktu Srodkuiacym Zeznaniem Uroczyscie zabezpiecza (zaręczenie urzędowe).*

U rejenta Szaniawskiego w tym miejscu występuje dodatkowy zwrot: *Działo się jako wyżej*, którego zadaniem jest uwiarygodnienie zawarcia aktu i jest to jedyne odstępstwo formularne w porównaniu z aktami Lipnickiego.

11) Podpis notariusza, który uwierzytelnia rangę urzędową dokumentu, por.:

L-18: *Stanisław Lipnicki Pisarz Aktowy Powiatu Łukowskiego.*

L-15: *J: K: XiązMosci Pisarz Aktowy Powiatu Łukowskiego Stanisław Lipnicki.*

12) Wzmianka o ekstrakcie lub kopii/wyciągu wydanym kiedy, na jakim papierze, komu i za ile, por.:

L-16: *Extrakt Peltowiczowi wydany.*

L-1: *Dnia Piątego Grudnia Extrakt wydany Roku tegoż iak w Akcie na Papierze Ceny ZP Cztery.*

L-2: *Kopia ninieyszego Aktu Wierzytelna –
Na Papierze Ceny Złt Pols Jeden –
W Sosnowskiemu Dnia 6 Mar 1812 Roku Wydaną została. –*

U rejenta Szaniawskiego w tym miejscu pojawia się skrót mp oznaczający *manu propria* ‘własną ręką, własnoręcznie’ – potwierdzający dokonanie się aktu, następnie zaś wzmianka o ekstrakcie (kopii) informująca o cenie i rodzaju papieru, czasem o dacie wydania.

W tej ściśle przestrzeganej architektonice notariatów na pierwszy rzut oka widać, że mamy praktycznie do czynienia ze strukturą globalną aktu. Rejenci stosują te same wzory formuł, bez odstępstw w obu kancelariach. Organizacja struktury tekstowej jest identyczna, uwidacznia się w elementach delimitacji tekstu, jego segmentacji, systemie nawiązań formalnych i logiczno-semantycznych oraz elementach metatekstowych. Nienaruszalne elementy aktu to tzw. rama tekstowa (komparycja i elementy finalne). Elementy wymienne to wzorce gatunkowe odpowiednich czynności prawnych, stanowiące zasadniczą część aktu notarialnego, ujawniające się w narracji (por. Dunin-Dudkowska 2010: 14 i n.). Uniwersalna struktura, niezmienna i niezależna od typu dokumentu, warunkowana potencjałem alokucyjnym rozłożonym na poszczególne segmenty tekstu, jest niewątpliwie trwałym czynnikiem, jednak równie ważna jest płaszczyzna stylistyczna takiego komunikatu, oparta na stosowaniu stałych formuł, bez wymiany składników językowych. Daje ona efekt formuliczności czy strukturalnej szablonowości. Jak wynika z przeprowadzonej analizy, każdy indywidualny gatunek tekstu (np. *akt uszanowania, pozwolenie na zawarcie małżeństwa, zaręczenie urzędowe* itd.) też okazuje się globalnym schematem organizacyjnym wpisanym w styl urzędowy. Taka sugestia nasuwa się po zbadaniu korelacji typu tekstu z uzusem. Umowy o rozmaitych intencjach komunikacyjnych wydają się monolityczne poprzez zastosowanie uniwersalnej struktury i wpisującej się w nią formuliczności przystosowanej do wymagań kompozycyjnych. To spostrzeżenie prowadzi do wniosku, że XIX-wieczne akty notarialne, mające wspólne cechy architektoniczne i wpisane w tę konfigurację formuły, są standardowe. Niewątpliwą zmienną jest tu treść komunikatu i przeznaczenie prawne dokumentów, ale samo posługiwanie się przez notariuszy wzorami polega na tworzeniu tekstu kliszowanego, modelowego, powielającego powszechnie stosowane szablony w tego typu dokumentach. Praktyka obu notariuszy łukowskich jest w tym zakresie bezwariantywna.

Jedną z ważniejszych jednostek kompozycyjnych tekstu jest jego rama, tworzą ją dwie formuły – początku i końca komunikatu. Rama wskazuje na dany obiekt językowy, umożliwiając zidentyfikowanie go

(Mayenowa 2000: 264 i dalej s. 281), poza tym porządkuje tekst pod względem strukturalnym i komunikacyjnym, wiążąc go w jeden spójny komunikat. Te dwa istotne, wyróżnione kompozycyjnie fragmenty mają też ściśle określoną funkcję, przez co wzrasta komunikatywność wypowiedzi urzędowej. Rola poszczególnych formuł może być zmienna ze względu na ich komunikacyjną specyfikę, ale sygnały początku niosą istotne informacje zapowiadające komunikat urzędowy i łączą się treściowo z całością przekazu poprzez informację metatekstową. Z kolei formuła końca daje obraz kulminacji porozumienia (istotne jest tu także złożenie podpisów), urzeczywistnienie i podkreślenie rangi komunikatu. Sens aktu ulokowany jest tu, na końcu, w określeniu jego specyfiki urzędowej. Początek i koniec, oprócz spięcia klamrą całości rejestru, podkreślają niezwykłą wagę umów, zastosowane tu wpisy wyrażają czynności rytualne zawierane przed notariuszem i świadomość, że dokumenty mają oficjalną rangę. To powoduje, że formuły te odbieramy jako twory symetryczne, mimo że strukturalnie nie są do siebie podobne. Symetrię może jedynie zakłócić zapis dodany u rejenta Szaniawskiego *Działo się jako wyżej*, który ma pogłębić mniemanie, że dokonano aktu notarialnego zmieniającego rzeczywistość społeczno-prawną osób do niego przystępujących. Główny akcent położono tu na kolejne uwiarygodnienie procedury prawnej i na wymiar szerszy, przestrzenny, w postaci zmiany sytuacji prawnej.

Warto też zwrócić uwagę na zjawisko komplementarności formuł, które wzajemnie się uzupełniają i ich niewielką modyfikację w zależności od rodzaju aktu. Porównajmy, dla przykładu:

– pełnomocnictwa: S-91: *za swego pełnomocnika W^o Jana Raczyńskiego Zięcia swojego (...) obiera, stanowi i zapisuie, Daiąc zupełną Moc i władze temuż (...) Pełnomocnikowi swojemu (...)*; S-133: *Jż tenże Zeznawaiący (...) za swego pełnomocnika W^o Jana Nepomucena Dąbrowskiego obiera i zapisuie, Daiąc zupełną Moc i Władzę temuż W^o Dąbrowskiemu pełnomocnikowi swojemu (...)*; S-160: *za swojego pełnomocnika Wielmożnego Jgnacego Kaietana dwoch Jmion Dobraczyńskiego uprasza Stanowi i Zapisuie. Daiąc temuż W^o Pełnomocnikowi swojemu Zupełną Moc i Władzę (...)*

– plenipotentję S-166: *Daiąc onymże zupełną Moc i władzę Likwidacyiow, czyli obrachunkow wszelkich tak z Kamiennicy iako też Ulicznych z kim wypadać będzie sporządzania należytości z obrachunkow wynalezionych odebrania i Kwitowania lokatorów nowych stanowienia; i onym Kamiennicy Dzierżawienia, Kontraktow wydawania czyli zawierania Antycypacyi w moc takowych odbierania i zoney Kwitowania,*

– pozwolenie na zawarcie małżeństwa, por.: S-47: *na Związek Małżeński (...) nastąpić miany, udzielając im Błogosławieństwa swojego pozwalaia Mocą niniejszego Zeznania swojego (...)*

– przepisanie majątku na dzieci, por. S-52: *na wieczne Czasy Rezygnuie Mocą niniejszego dobrowolnego zeznania lub na wieczne Czasy ustępuje S-236 i inne.*

Ograniczanie zmienności formuł, podobnie jak ich powtarzalność, służy standaryzacji i ujednoczeniu komunikatów. Stopień ich szczególności zależy od rodzaju notariatu, dziedziną odniesienia jest w tym wypadku *Kodeks Napoleona* i wprowadzone regulacje, które określiły kształt wielu typów dokumentów. Organizacja tekstu i jego warstwa strukturalna odkrywa przed odbiorcą interesujące kręgi metatekstowe określone w XIX-wiecznym prawie i pełniące rozmaite funkcje. Rola elementów formulicznych polega na wprowadzaniu w atmosferę prawną, na komentowaniu zdarzeń czy sytuacji, może też uściślać cel spotkania u notariusza, ale zawsze podkreśla łączność uczestników aktu i uniwersalny, rytualny kontekst urzędowy umów. Poza tym ściśle przestrzeganie struktury przez notariuszy porządkuje notariat jako komunikat, pozwala stronom na lepszą orientację w przebiegu podpisywania protokołu. Sformułowania językowe są zatem punktem wyjścia dla działań notariusza opartych na rutynowej, schematycznej sytuacji podpisania aktu, korespondują z tekstem, podkreślając jego rolę jako komunikatu intencyjnego niosącego istotne zmiany rzeczywistości prawnej. Ponadto obecne wewnątrz większych formuł elementy metatekstowe i użycie mowy zależnej w narracji wzmacniają rolę samego rejenta jako kreatora działań prawnych. Konwencjonalizm działań notariuszy w tym zakresie ma charakter praktyczny, ale i normatywny, bo jeśli porównamy kształt językowy aktów zawartych w obu kancelariach, widzimy, że formuły są uniwersalnym narzędziem unifikującym rozmaite umowy pod względem strukturalnym, tekstowym, kompozycyjnym. Zjawisko formuliczności powoduje, że w danej sytuacji prawnej mamy do czynienia z tekstem w znacznej mierze gotowym, reprodukowanym, uzupełnionym jedynie o nieliczne elementy indywidualizujące, takie jak: dane personalne, topograficzne, daty, sumy czy typ umowy. Schematyczność jest dążeniem do precyzji notariatów, które w tym zakresie wspiera również leksyka tematyczna, spójna i wiążąca, bo funkcjonująca wyłącznie w tekstach umów notarialnych.

To tylko niektóre z nasuwających się spostrzeżeń związanych z formulicznością wpisującą się formalnie, funkcjonalnie i znaczeniowo

w strukturę tekstu i jego sens. Przy bliższym oglądzie ujawnia się całe spektrum tego interesującego zjawiska złożonego i niełatwego do analizy z powodu relacji inkluzywności także względem języka, samego w sobie wielopoziomowego i skomplikowanego medium.

LITERATURA

- Dunin-Dudkowska A., 2010, *Akt notarialny jako gatunek wypowiedzi*, Lublin.
- Kuć J., 2003, *Przydomki szlacheckie jako jeden ze sposobów identyfikacji szlachty z parafii trzebieszowskiej w 2. połowie XVII wieku*, „Białostockie Archiwum Językowe” nr 3, Białystok, s. 119–133.
- Malec D., 2007, *Dzieje notariatu polskiego*, Kraków.
- Malinowska E., 1995, *Styl urzędowy*, w: *Przewodnik po stylistyce polskiej*, red. S. Gajda, Opole, s. 441–449.
- Mayenowa M. R., 2000, *Struktura tekstu*, w: *Poetyka teoretyczna. Zagadnienia języka*, Wrocław, s. 246–305.
- Mazur J., 1990, *Styl i tekst w aspekcie pragmatycznym*, „Socjolingwistyka” IX, s. 72–73.
- Skupieński K., 1997, *Notariat publiczny w średniowiecznej Polsce*, Lublin.
- Witkowski W., 1994, *Notariat w XVI–XVIII-wiecznej Polsce (w związku z kształceniem notariuszy publicznych w Akademii Zamojskiej)*, „Rejent” nr 10.
- Wojtak M., 2001, *Styl urzędowy*, w: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, s. 155–171.

PATTERNS OF FORMULAS IN NOTARIAL CONTRACTS FROM ŁUKÓW, FROM THE BEGINNING OF THE 19TH-CENTURY

Summary

The aim of the paper is to show the patterns of formulas as typical phenomenon for the notarial texts from the early nineteenth century, as well as the repertoire of terms forming the text frame of agreements and their functions. It is not so much important to prove that the formulas are characteristic for official documents, what has repeatedly been indicated by researchers dealing with this issue, but to examine whether this feature depends on the intention of communication termed by specific legal convention, which determines the variety of species of protocols.

Key words: patterns of formulas, notarial contract, the 19th-century, standardization